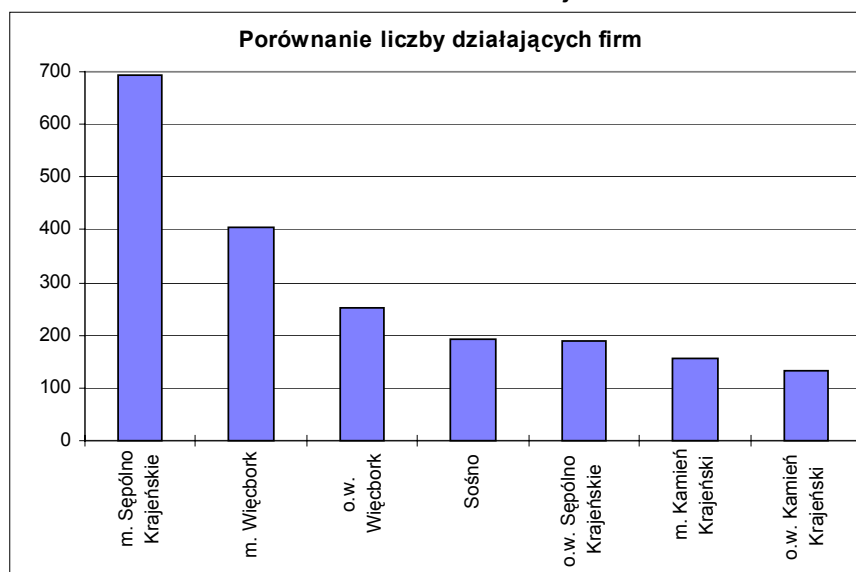

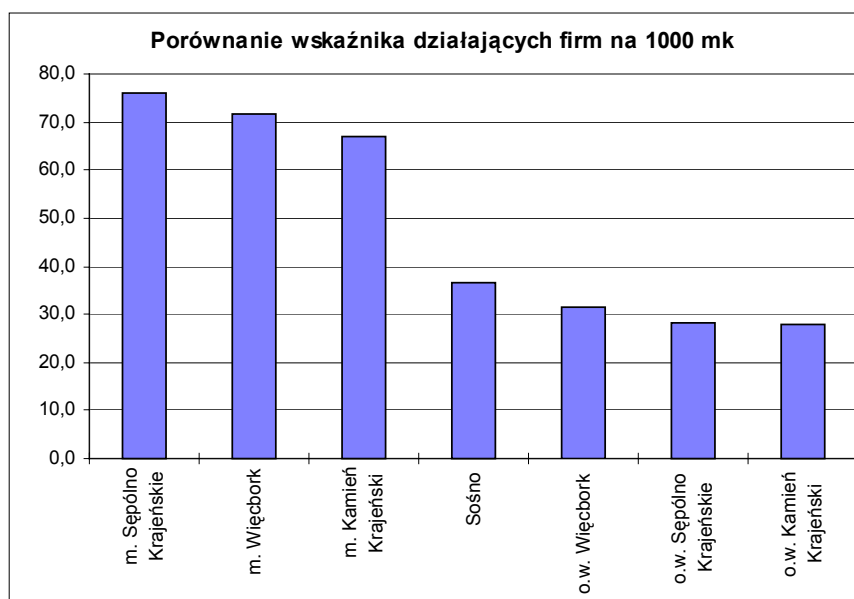
SFERA GOSPODARCZA

CHARAKTERYSTYKA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

INFORMACJE OGÓLNE

Gmina Sępólno należy do obszarów o przeciętnie rozwiniętej przedsiębiorczości. W końcu 1998 roku na terenie miasta zarejestrowanych było 695, a na obszarach wiejskich gminy - 189 podmiotów gospodarczych. Wskaźniki liczby podmiotów na 1000 mieszkańców wyniosły w mieście - 76,0, na wsi - 28,1, średnio dla gminy - 55,7. Przeciętny wskaźnik dla województwa kujawsko-pomorskiego wynosił 69,6, natomiast dla powiatów ziemskich województwa (z wyłączeniem 4 powiatów grodzkich) - 53,6. Wskaźnik dla gminy jest lepszy od średniej powiatowej równej 48,3. Miasto Sępólno lokuje się na 23 pozycji wśród 52 miast województwa pod względem liczby firm, a na 22 pod względem wskaźnika stanu rozwoju przedsiębiorczości (liczba firm na 1000 mieszkańców). Obszary wiejskie gminy na tle wartości średnich dla obszarów wiejskich województwa notują wskaźnik bardzo niski. Pod względem liczby działających firm lokują się na 72 pozycji wśród 127 gmin wiejskich i wiejskich części gmin miejsko-wiejskich, natomiast pod względem wskaźnika przedsiębiorczości lokują się na 107 pozycji. Podkreślić jednak należy, że w większości gmin miejsko-wiejskich gorszy stan rozwoju przedsiębiorczości na wsi jest typowy (naturalnym skupiskiem firm obsługujących miejscowości wiejskie jest miejski ośrodek gminny). Łącznie gmina pod względem liczby firm znajduje się na 25 miejscu wśród 144 gmin, natomiast pod względem wskaźnika na 1000 mieszkańców - na 40 miejscu.

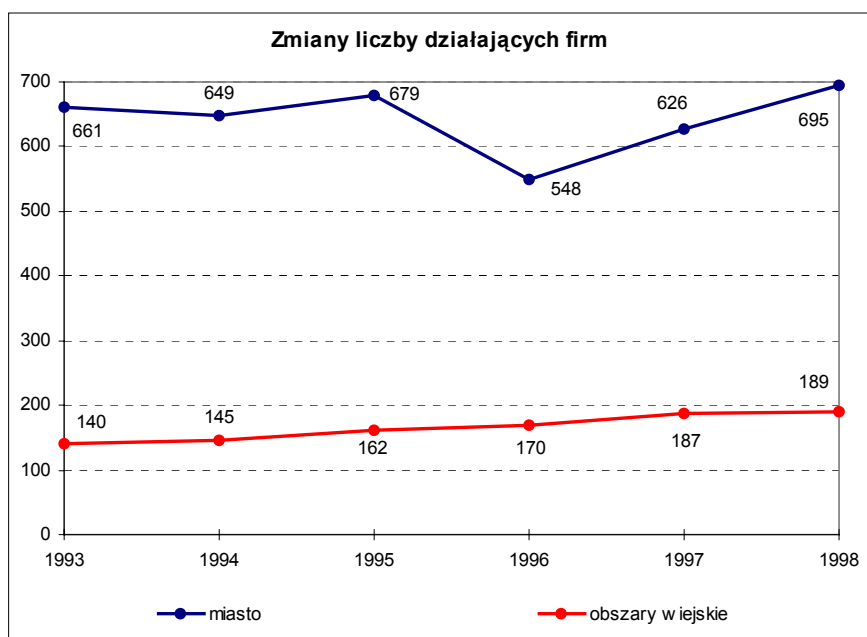
Wskaźnik przedsiębiorczości w mieście wynosi 88% średniej wojewódzkiej dla miast (wyłączając 4 miasta wydzielone wskaźnik w Sępólnie jest o 5% wyższy od średniej), natomiast wskaźnik dla obszarów wiejskich wynosi zaledwie 67% średniej dla obszarów wiejskich województwa.

Wśród gmin powiatu wskaźnik w mieście jest najwyższy wśród wszystkich miast powiatu, natomiast obszary wiejskie notują znacznie niższy wskaźnik, niż gmina wiejska Sośno (wskaźnik w gminie Sośno jest wyższy o 29%) oraz nieco niższy niż gmina Więcbork i minimalnie wyższy, niż gmina Kamień. Bardzo zły stan rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich jest więc typowy dla powiatu, ponieważ nawet gmina Sośno notująca zdecydowanie najlepszy wskaźnik w powiecie, lokuje się dopiero na 68 miejscu wśród 127 gmin wiejskich i wiejskich części gmin miejsko-wiejskich, notując zaledwie 88% średniego wskaźnika dla obszarów wiejskich.

Gmina Sępólno Krajeńskie koncentruje 0,60% wszystkich firm województwa, 1,29% firm działających w powiatach ziemskich województwa i 43,7% podmiotów gospodarczych w powiecie sępoleńskim. Na tle powiatu udział gminy w ogólnej liczbie firm jest więc wyższy (o 15%), niż udział w ogólnej liczbie mieszkańców, wynoszący 37,9%.

W ostatnich latach liczba podmiotów gospodarczych w gminie ulegała nieznacznym zmianom. Spowodowane są one z jednej strony rozwojem przedsiębiorczości (zwiększaniem liczby firm), a jednocześnie w latach poprzednich częste były korekty wynikające z likwidowania żywiołowo zakładanych na początku lat 90-tych firm, które nie wytrzymały konkurencji. Na obszarach wiejskich gminy corocznie notuje się większą liczbę zarejestrowanych podmiotów, chociaż tempo wzrostu jest bardzo nieznaczne. W mieście najmniejszą liczbę firm notowano w roku 1996 (548), a więc w okresie 1996-98 zanotowano aż 27% wzrost ich liczby.

Według danych z marca 1999, które posłużą do dalszych analiz, w mieście działały 684, a na obszarach wiejskich gminy - 184 podmioty gospodarcze.

Na tle innych gmin województwa, niezbyt duża jest liczba podmiotów zarejestrowanych w miejscowościach wiejskich gminy. Tylko w 6 miejscowościach działa więcej niż 10 podmiotów, choć łącznie firmy zarejestrowano aż w 27 miejscowościach (w wielu z nich dominują jednak firmy działające w sferze rolnictwa). Wałdowo koncentruje 17% ogółu firm, a łącznie Wałdowo, Piaseczno, Lutowo, Lutówko, Niechorz i Zboże - 58%.

Tab. Miejscowości, w których w marcu 1999 r. zarejestrowano 5 i więcej podmiotów gospodarczych

Wałdowo	31	Lutówko	16	Zalesie	8	Sikorz	6
Piaseczno	18	Niechorz	13	Komierowo	7	Kawle	5
Lutowo	17	Zboże	12	Wiśniewka	7	Skarpa	5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych US w Bydgoszczy

STRUKTURA WIELKOŚCIOWA I WŁASNOŚCIOWA FIRM

Wśród firm działających na terenie gminy zdecydowanie dominują firmy będące własnością prywatną. W mieście jest ich 661 (czyli 96,6% ogółu), na obszarach wiejskich - 176 (95,6% ogółu). Ponadto 3 firmy (w tym 2 w mieście) są własnością mieszaną kapitału prywatnego z państwowym oraz zagranicznym. Tak wysoki udział firm kapitału prywatnego jest typowy dla wszystkich gmin.

Drugą pod względem liczby podmiotów grupą są firmy stanowiące własność komunalną. Jest ich razem 15, z czego 10 w mieście (szkoły i różnego rodzaju instytucje usługowe) i 5 na obszarach wiejskich (szkoły).

Łącznie 9 firm (w tym 1 - Nadleśnictwo, na obszarach wiejskich) stanowi własność państwową, a 4 są wyłączną własnością zagraniczną (1 mieszaną zagraniczną i prywatną). Firmy będące własnością kapitału zagranicznego odgrywają dużą rolę w gospodarce gminy, ponieważ należą do największych pracodawców. Zarówno Haste International i Lux-Wood Industry zatrudniają powyżej 250 osób (Urząd Statystyczny nie publikuje dokładniejszych informacji o wielkości zatrudnienia).

Opisana powyżej struktura własnościowa wpływa na wielkość działających podmiotów oraz ich kondycję finansową i zdolność do rozwoju. Firmy osób fizycznych są z reguły niewielkie -

na terenie gminy spośród 868, aż 91% (789 firm) zatrudnia do 5 osób. Ponadto są to firmy o niewielkim kapitale i najczęściej działające w branżach umożliwiającym łatwe przeprofilowanie się w przypadku osłabienia koniunktury, a więc firmy o niewielkim zaangażowaniu technologicznym. Najczęściej także ich działalność nie wiąże się z powiększaniem liczby miejsc pracy poprzez tworzenie filii i oddziałów lub też zwiększanie zakresu działalności. Niemniej jednak, pomimo opisanych wad, małe firmy prywatne są odzwierciedleniem z jednej strony popytu na oferowane usługi i towary, a z drugiej odzwierciedlają aktywność społeczną mieszkańców. Nie bez znaczenia jest także ich wpływ na kształtowanie sytuacji na rynku pracy.

W grupie od 6 do 20 zatrudnionych lokuje się 46 firm, a powyżej 20 zatrudnionych - 33. Na obszarach wiejskich takich firm jest tylko 6. Na tle innych gmin dosyć duża jest liczba gmin zatrudniających ponad 100 osób - jest ich aż 10, w tym 2 należą do grupy zatrudniającej powyżej 250 osób.

Na uwagę zasługuje fakt zlokalizowania na terenie gminy podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego. Ich liczba jest wprawdzie niewielka, warto jednak zauważyć, że istnieją na terenie województwa gminy nie posiadające żadnego podmiotu z udziałem kapitału zagranicznego. Bez względu na prezentowany potencjał oraz wielkość zatrudnienia i wartość produkcji, już sam fakt zainteresowania obcym kapitałem podnosi atrakcyjność inwestycyjną gminy. Tego typu inwestycje mają bowiem charakter „lawinowy” i najtrudniejsze jest przyciągnięcie pierwszych inwestorów. Warto zauważyć, że na terenie powiatu firm z kapitałem zagranicznym było na początku 1999 roku tylko 10, a więc znacząca ich część działała na terenie gminy. Większa liczba podmiotów tego typu w okolicy świadczy o korzystnym klimacie inwestycyjnym.

STRUKTURA BRANŻOWA FIRM

Struktura branżowa zarejestrowanych firm jest generalnie zbliżona do struktur przeciętnych w powiecie i w powiatach ziemskich województwa kujawsko-pomorskiego. Zaznaczają się jednak różnice będące skutkiem lepszego stanu rozwoju, lub przeciwnie - niedorozwoju pewnych sekcji.

W strukturze branżowej zarejestrowanych w gminie firm zdecydowanie dominują podmioty prowadzące działalność handlową i naprawy. Stanowią one prawie 34% ogółu firm. Dominujący udział tej grupy jest typowy dla wszystkich gmin, jednak ich udział jest zazwyczaj jeszcze wyższy i średnio dla powiatów ziemskich województwa przekracza 38%. Drugą grupą, pod względem liczby zarejestrowanych firm, jest działalność produkcyjna, która koncentruje aż 15% ogółu, podczas gdy przeciętnie udział tej sekcji nie przekracza 13%. Wysoki jest także udział budownictwa, wynoszący 12% (czyli o 20% więcej, niż średnio). Wyższy od średniej wojewódzkiej, a zwłaszcza powiatowej, jest także udział transportu i łączności. Aż ponad 3% ogółu stanowią firmy z sekcji pośrednictwo finansowe. Niższe udziały prezentują m.in. sekcje: A (rolnictwo) oraz H (hotele i restauracje).

Tab. Liczba i udział podmiotów w poszczególnych sekcjach - porównanie miasta i obszarów wiejskich gminy

Sekcja EKD	Opis sekcji	miasto	obszary wiejskie	razem gmina	miasto	obszary wiejskie	razem gmina

A	Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo	16	42	58	2,3	22,8	6,7
D	Działalność produkcyjna	102	28	130	14,9	15,2	15,0
F	Budownictwo	84	20	104	12,3	10,9	12,0
G	Handel i naprawy	245	48	293	35,8	26,1	33,8
H	Hotele i restauracje	15	4	19	2,2	2,2	2,2
I	Transport i łączność	61	14	75	8,9	7,6	8,6
J	Pośrednictwo finansowe	24	4	28	3,5	2,2	3,2
K	Obsługa nieruchomości, usługi finansowe	37	6	43	5,4	3,3	5,0
L	Administracja	4	0	4	0,6	0,0	0,5
M	Edukacja	12	5	17	1,8	2,7	2,0
N	Ochrona zdrowia	44	2	46	6,4	1,1	5,3
O	Pozostałe usługi	39	11	50	5,7	6,0	5,8
ogółem		684	184	868	100,0	100,0	100,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych US w Bydgoszczy

Tab. Udział podmiotów w poszczególnych sekcjach - porównanie stanu rozwoju przedsiębiorczości

Sekcja EKD	Opis działalności	gmina razem	powiat	powiaty ziemskie
A	Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo	6,7	8,0	7,4
D	Działalność produkcyjna	15,0	13,2	12,9
F	Budownictwo	12,0	11,6	10,1
G	Handel i naprawy	33,8	35,4	38,3
H	Hotele i restauracje	2,2	2,8	2,7
I	Transport i łączność	8,6	6,9	8,2
J	Pośrednictwo finansowe	3,2	1,9	1,8
K	Obsługa nieruchomości, usługi finansowe	5,0	5,2	6,9
L	Administracja	0,5	0,8	0,8
M	Edukacja	2,0	3,1	2,1
N	Ochrona zdrowia	5,3	5,1	3,5
O	Pozostałe usługi	5,8	5,9	5,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych US w Bydgoszczy

Warto zauważyć, że na obszarach wiejskich gminy udział podmiotów handlowych i usługowych jest znacznie niższy niż przeciętnie i wynosi zaledwie około 1/4 ogółu. Bardzo wysoki jest udział sekcji A (rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo), sięgający prawie 23%, przy czym w sekcji tej udział leśnictwa wynosi aż 2/5, a rolnictwa tylko 3/5. Duży jest także udział działalności produkcyjnej (ponad 15%) i budownictwa (prawie 11%). Wymienione 4 sekcje koncentrują więc aż 75% ogółu firm. W mieście ma miejsce większa dywersyfikacja źródeł utrzymania. Wprawdzie prawie 36% firm to działalności handlowe i usługowe, ale udział pozostałych sekcji jest bardziej równomierny, zaznacza się zwłaszcza sektor usług niematerialnych (administracja, finanse, edukacja, służba zdrowia, itp.), które łącznie skupiają prawie 18% firm działających w mieście. Są to działalności typowo miejskie, na obszarach wiejskich gminy sekcje te łącznie koncentrują zaledwie 9% firm.

Tab. Liczba zarejestrowanych podmiotów na 1000 mieszkańców - porównanie stanu rozwoju przedsiębiorczości według sekcji

sekcja	opis działalności	gmina	powiat	powiaty ziemskie
A	Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo	3,7	3,8	3,9
B	Rybołówstwo i rybactwo	0,0	0,0	0,0

C	Górnictwo i kopalnictwo	0,0	0,0	0,0
D	Działalność produkcyjna	8,2	6,4	6,8
E	Zaopatrywanie w energię, gaz i wodę	0,1	0,0	0,1
F	Budownictwo	6,6	5,6	5,4
G	Handel i naprawy	18,5	17,1	20,2
H	Hotele i restauracje	1,2	1,4	1,4
I	Transport i łączność	4,7	3,3	4,3
J	Pośrednictwo finansowe	1,8	0,9	0,9
K	Obsługa nieruchomości, usługi finansowe	2,7	2,5	3,7
L	Administracja	0,3	0,4	0,4
M	Edukacja	1,1	1,5	1,1
N	Ochrona zdrowia	2,9	2,5	1,8
O	Pozostałe usługi	3,2	2,8	2,7

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych US w Bydgoszczy

Oceniając stan rozwoju poszczególnych rodzajów przedsiębiorczości w gminie, mierzony liczbą podmiotów na 1000 mieszkańców, należy stwierdzić, iż działalności najbardziej istotne zarówno dla rozwoju gospodarczego, jak i dla prawidłowej obsługi mieszkańców, notują generalnie lepsze wskaźniki od przeciętnych powiatowych i wojewódzkich. Szczególnie duża różnica ma miejsce w przypadku działalności produkcyjnych, gdzie wskaźnik rozwoju firm w gminie jest wyższy od średniej dla powiatów ziemskich województwa o ponad 20% oraz pośrednictwa finansowego, gdzie wskaźnik jest 2-krotnie lepszy od średniej. Znacząco wyższe są również wskaźniki w zakresie ochrony zdrowia (o ponad połowę wyższy niż średnio dla powiatów ziemskich) i budownictwa (o ponad 20%). Wskaźniki gorsze od średniej notuje się przede wszystkim w zakresie handlu i napraw (wyższy od średniej powiatowej ale niższy od wojewódzkiej) oraz obsługi nieruchomości i różnych usług finansowych. Niski wskaźnik dla działalności handlowych wskazuje na potencjalne możliwości rozwoju tej sekcji. Poprzez analogie z innymi obszarami można wyciągnąć wniosek, iż z obecnej liczby mieszkańców jest w stanie utrzymać się większa liczba podmiotów handlowych i usługowych.

Gorszy stan rozwoju podmiotów działających w rolnictwie i leśnictwie trudno jest jednoznacznie zinterpretować. Z jednej strony oddaje to pozytywny stan mniejszej aktywności w rolnictwie, do czego dąży się w większości gmin. Jednocześnie jednak świadczy o mniejszej przedsiębiorczości i skłonności do przechodzenia indywidualnych gospodarstw na zasady działalności typowe dla firm, jak również świadczy o słabszym rozwoju firm usługowych obsługujących rolnictwo (wchodzą w skład tej sekcji).

ZNACZENIE GMINY W GOSPODARCE POWIATU

Gmina Sępólno skupia 43,4% podmiotów gospodarczych zarejestrowanych na terenie powiatu, stanowi więc znaczącą koncentrację działalności, większą niż wynikałoby to z udziału w liczbie mieszkańców, wynoszącego 37,9%. W zakresie większości działalności gmina nie notuje jednak wyraźnie widocznej specjalizacji w skali powiatu, która polegałaby na znacznie wyższym udziale podmiotów w tych grupach. Dowodzi tego zestawienie prezentujące udział gminy Sępólno w ogólnej liczbie podmiotów działających w powiecie, według poszczególnych sekcji.

Tab. Udział gminy Sępólno w ogólnej liczbie podmiotów działających w powiecie

ogólna liczba zarejestrowanych podmiotów	43,4	Transport i łączność	54,7
Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo	36,0	Pośrednictwo finansowe	74,4
Rybołówstwo i rybactwo	49,2	Obsługa nieruchomości, wynajem, prowadz. interesów	40,6
Zaopatrywanie w energię, gaz i wodę	100,0	Administracja publiczna	31,3
Budownictwo	44,7	Edukacja	27,0
Handel i naprawy	41,3	Ochrona zdrowia i opieka socjalna	44,7
Hotele i restauracje	35,1	Pozostała działalność usługowa	42,9

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych US w Bydgoszczy

Wynika z niego, że największą specjalizację gmina notuje w zakresie usług zaopatrywania w energię, wodę i gaz (na terenie gminy działa jedyna tego typu firma w powiecie), jednak realna specjalizacja ma miejsce w zakresie usług finansowych. Gmina koncentruje 3/4 wszystkich tego typu firm w powiecie i jest to niewątpliwie skutek pełnienia funkcji powiatowych oraz rzeczywistego centrum dla okolicznych gmin. Znacząco wyższy jest także udział firm transportowych i łącznościowych - na terenie gminy zarejestrowano 5 na każde 9 tego typu firm ogółem. Z kolei zdecydowanie niedorozwinięte są sekcje M (edukacja) - tylko 27% podmiotów (na terenie gminy słabo rozwinięte jest zwłaszcza szkolnictwo średnie; gmina Więcbork koncentruje aż 41% ogółu podmiotów z tej sekcji w powiecie) oraz A (rolnictwo), co wynika z gorszych warunków rozwoju rolnictwa.

Pozostałe sekcje prezentują udział zbliżony do ogólnego udziału gminy w liczbie podmiotów gospodarczych powiatu.

Biorąc pod uwagę bardziej szczegółowy podział działalności gospodarczych na działy (według klasyfikacji EKD wszystkie działalności gospodarcze dzielą się na 17 sekcji w skład których wchodzi łącznie 60 działów), gminę należy uznać za wyspecjalizowaną w skali powiatu w zakresie następujących działalności (przedstawiono działalności, w których udział przekracza 50% wszystkich podmiotów w powiecie):

nr działu	opis działalności	liczba firm w gminie	liczba firm w powiecie	% udział w powiecie
32	Produkcja sprzętu i aparatury radiowej, telewizyjnej i komunikacyjnej	1	1	100,0
40	Zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną i gorącą wodę	1	1	100,0
66	Ubezpieczenia i fundusz emerytalno-rentowy bez gwarantowanej prawnie opieki socjalnej	2	2	100,0
33	Produkcja instrumentów medycznych, precyzyjnych i optycznych, zegarów i zegarków	7	8	87,5
22	Działalność wydawnicza, poligrafia.	9	12	75,0
67	Działalność pomocnicza związana z pośrednictwem finansowym	24	32	75,0
18	Produkcja odzieży	14	20	70,0
35	Produkcja pozostałego sprzętu transportowego (<i>produkcja rowerów oraz naprawa łodzi</i>)	2	3	66,7
65	Pośrednictwo finansowe z wyjątkiem ubezpieczeń i funduszu emerytalno-rentowego	3	5	60,0

72	Informatyka i działalność pokrewna	3	5	60,0
20	Produkcja drewna i wyrobów z drewna z wyjątkiem mebli	21	36	58,3
17	Produkcja tkanin	4	7	57,1
71	Wynajem maszyn i sprzętu bez obsługi operatorskiej oraz wypożyczanie artykułów przeznaczenia osobistego i użytku domowego	4	7	57,1

60	Transport lądowy	75	134	56,0
93	Pozostała działalność usługowa	20	39	51,3
19	Garbowanie i wyprawianie skór; produkcja toreb, wyrobów rymarskich, uprząży i butów	1	2	50,0
26	Produkcja wyrobów z pozostałych surowców niemetalicznych (<i>przede wszystkim produkcja artykułów dla budownictwa</i>)	8	16	50,0
36	Produkcja mebli	29	58	50,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych US w Bydgoszczy

Warto zauważyć, że wśród wymienionych działów EKD znajduje się duża grupa, w której liczba działających firm w powiecie wynosi zaledwie kilka, stąd kilkudziesięcioprocentowe udziały gminy są skutkiem funkcjonowania 1,2,3 lub 4 firm w danym dziale. Działalności te nie świadczą o specjalizacji gminy i nie mogą być jej miernikiem. Natomiast za działalności w pewnym stopniu wyspecjalizowane lub przynajmniej rozwinięte lepiej, niż przeciętnie w powiecie, uznać można z całą pewnością następujące działy: 67, 18, 20, 60 i 36.

ROLNICTWO

UŻYTKOWANIE GRUNTÓW

W strukturze użytkowania gruntów na terenie gminy dominują użytki rolne zajmujące 14,1 tys. ha, czyli 61,5% ogólnej powierzchni gminy. Lasy zajmują 6029 ha (26,3% powierzchni) a pozostałe grunty (grunty zabudowane, pod wodami, pod drogami, itp.) - 2787 ha, czyli 12,1% powierzchni ogólnej. Wśród użytków rolnych 85% zajmują grunty orne, 9,4% łąki, a łącznie z pastwiskami - prawie 15% powierzchni.

Podobnie, jak inne miasta, Sępólno charakteryzuje się znaczącym udziałem tzw. „pozostałych gruntów”, na które składają się między innymi tereny zabudowane, tereny pod drogami, itp. Zajmują one w mieście 2/3 ogólnej powierzchni. Bardzo małe na terenie miasta są powierzchnie leśne, wynoszące zaledwie 10 ha, czyli mniej niż 2% powierzchni miasta. Pozostałe 187 ha zajmowane jest przez użytki rolne, w tym 17 ha łąk i pastwisk oraz 9 ha sadów.

Tab. Struktura użytkowania gruntów w gminie Sępólno Krajeńskie (powierzchnia w ha)

	pow. ogólna gruntów	użytki rolne					lasy i grunty leśne	pozostałe grunty
		razem	w tym grunty orne	w tym sady	w tym łąki	w tym pastwiska		
miasto	579	187	161	9	10	7	10	382
obszary wiejskie	22339	13915	11785	74	1313	743	6019	2405
razem gmina	22918	14102	11946	83	1323	750	6029	2787

Źródło: US w Bydgoszczy

Tab. Porównanie struktury użytkowania gruntów (%)

	pow. ogólna gruntów	użytki rolne razem	% udział w użytkach rolnych razem				lasy i grunty leśne	pozostałe grunty
			grunty orne	sady	łąki	pastwiska		
gmina Sępólno	100	61,5	84,7	0,6	9,4	5,3	26,3	12,2
miasto	100	32,3	86,1	4,8	5,3	3,7	1,7	66,0
obszary wiejskie	100	62,3	84,7	0,5	9,4	5,3	26,9	10,8
woj. kujawsko-pomorskie	100	64,8	87,1	1,1	8,2	3,7	22,4	12,8
powiat sępoleński	100	66,5	87,0	0,5	8,3	4,2	22,6	11,0

Źródło: US w Bydgoszczy

Na terenach wiejskich gminy lasy i grunty leśne zajmują prawie 27% ogólnej powierzchni, a tzw. pozostałe grunty - ok. 10%. Pozostała powierzchnia - 13,9 tys. ha to użytki rolne, w tym 11,8 tys. ha gruntów ornych i 2 tys. ha łąk i pastwisk.

Na tle średnich wojewódzkich oraz powiatowych udział lasów i użytków rolnych, a wśród nich gruntów ornych, łąk, pastwisk i sadów, uznać można za typowy - zbliżony do przeciętnych. Gmina nie wyróżnia się swą strukturą użytkowania gruntów ani in plus, ani in minus. Nieco niższy udział użytków rolnych jest wynikiem wyższej niż przeciętnie, lesistości na terenie gminy.

Na terenie gminy przeciętnie na 1 mieszkańca przypada 0,89 ha użytków rolnych. Wskaźnik ten, nazywany niekiedy wskaźnikiem przestrzeni żywicielskiej, jest w gminie znacznie wyższy od przeciętnego w województwie, wynoszącego 0,55 ha ale jednocześnie wyraźnie niższy od średniej powiatowej (1,26 ha). Także powierzchnia leśna przypadająca przeciętnie na 1 mieszkańca w gminie, wynosząca 0,38 ha, jest 2-krotnie wyższa od średniej wojewódzkiej (0,19 ha) i jednocześnie gorsza od średniej powiatowej (0,43 ha). Obydwa wskaźniki są najniższe wśród gmin powiatu.

PRZYRODNICZE UWARUNKOWANIA PROWADZENIA GOSPODARKI ROLNEJ

Gmina Sępólno charakteryzuje się raczej niesprzyjającymi przyrodniczymi warunkami rozwoju rolnictwa. Jest to przede wszystkim skutek występujących na jej terenie gleb, wśród których prawie 2/5 stanowią gleby rdzawe o małej lub bardzo małej przydatności dla rolnictwa. Około 40% stanowią gleby płowe, raczej przydatne, a stosunkowo mały jest udział przydatnych dla rolnictwa gleb brunatnych. Na tle sąsiednich gmin powiatu warunki glebowe gminy ocenić należy jako lepsze, niż w Więcborku, ale gorsze niż w Sośnie i Kamieniu.

Tab. Struktura pokrywy glebowej - porównanie gmin powiatu

gmina	AB	A	Bw	B	D	M	E	Tn
Kamień Kr.	32	24	30	-	2	2	3	7
Sępólno Kr.	39	42	12	-	-	4	2	1
Sośno	19	15	44	3	6	4	3	6
Więcbork	30	17	35	2	2	-	3	11

AB - gleby rdzawe, A - gleby płowe, Bw - gleby brunatne właściwe wylugowane, B - gleby brunatne właściwe typowe, D - czarne ziemie, M - gleby murszowo-mineralne, E - gleby mułowo-torfowe, Tn - gleby torfowe i murszowo-torfowe
Źródło: „Środowiskowe uwarunkowania zróżnicowanego rozwoju rolnictwa”, ATR Bydgoszcz 1998 r.

Także udział gruntów w poszczególnych klasach bonitacyjnych, wskazuje na relatywnie słabą przydatność gleb. Podobnie jak w innych gminach powiatu nie notuje się gleb klas I i II.

Aż 1/4 ogółu powierzchni gminy zajmują grunty klas V, VI i VIz. Gleby klasy IIIA zajmują zaledwie 1,4% ogólnej powierzchni, a największe powierzchnie - około 1/3, zajmują gleby klasy IVA. Łącznie klasy IV stanowią ponad 60% gleb gminy.

Tab. Udział gruntów ornych poszczególnych klas bonitacyjnych (%)

gmina	I	II	IIIA	IIIB	IVA	IVB	V, VI i VIz
Kamień Krajeński	0,0	0,0	2,9	19,3	31,7	25,7	20,5
Sępólno Krajeńskie	0,0	0,0	1,4	12,3	33,7	27,0	25,6
Sośno	0,0	0,0	1,8	17,2	39,6	22,3	19,0
Więcbork	0,0	0,0	0,4	7,8	37,7	26,3	27,8

Źródło: IUNG Puławy

Wskaźnik jakości Rolniczej Przestrzeni Produkcyjnej (WjRPP), uznawany za najbardziej wiarygodny, syntetyczny miernik uwarunkowań rozwoju rolnictwa, przyjmuje w gminie wartość 60,9 i jest nieznacznie lepszy od wskaźnika w gminie Więcbork i gorszy od wskaźników w gminie Kamień i Sośno, jak również gorszy i to dosyć wyraźnie od średniej dla byłego bydgoskiego - stanowi zaledwie 88% średniej wojewódzkiej.

Tab. Wskaźnik jakości Rolniczej Przestrzeni Produkcyjnej w gminach powiatu sępoleńskiego

	wskaźnik jakości i przydatności użytków rolnych	wskaźnik agroklimatu	wskaźnik rzeźby terenu	wskaźnik warunków wodnych	Wskaźnik jakości Rolniczej Przestrzeni Produkcyjnej
Kamień Krajeński	48,6	9,2	3,7	2,7	64,2
Sępólno Krajeńskie	45,2	9,4	3,8	2,5	60,9
Więcbork	44,2	9,8	3,7	2,4	60,1
Sośno	51,0	9,6	3,6	3,0	67,2
byłe bydgoskie	53,1	9,3	4,0	3,1	69,5

Źródło: IUNG Puławy

Spośród cząstkowych składników tworzących WjRPP tylko wskaźnik agroklimatu jest w gminie korzystniejszy od przeciętnej dla województwa.

Klasyfikacja gleb według kompleksów rolniczej przydatności wskazuje, iż najpowszechniej występujące kompleksy to żytni słaby (kompleks 6) i żytni dobry (kompleks 5), które zdecydowanie dominują, pokrywając kilkadziesiąt procent ogólnej powierzchni gminy. Najlepszy kompleks - 2-pszenno-dobry obserwowany jest w minimalnej powierzchni w obrębie geodezyjnym Trzciany. W tej części gminy notuje się też największe powierzchnie kompleksu 4-żytniego bardzo dobrego - w obrębach Wałdowo, Wilkowo, Włóścibórz, Trzciany. Ponadto niewielkie powierzchnie gruntów tego kompleksu spotykane są w obrębach Niechorz i Zboże.

Kompleks 5-żytni dobry szczególnie powszechny jest we wschodniej części gminy, w obrębach: Wałdowo, Wilkowo, Wałdówko, Komierowo, Włóścibórz, Trzciany, gdzie jest najczęściej spotykanym kompleksem. Większe powierzchnie kompleksu 4 spotykane są też w południowej części gminy - obrębach Świdwie, Kawle, Wiśniewa, Wiśniewka, Niechorz. W obrębach Dziechowo i Iłowo obok kompleksu 5 spotykane są też niewielkie fragmenty kompleksu 4.

Kompleks żytni słaby szczególnie powszechny jest w środkowej części gminy - np. w obrębie Sikorz stanowi praktycznie jedyny typ rolniczej przydatności gleb.

Część zachodnia gminy - obręby Lutowo, Lutówko, Jazdrowo, Radońsk, to przede wszystkim obszary leśne oraz grunty kompleksu 7 - żytniego bardzo słabego, występującego zresztą w stosunkowo niewielkich powierzchniach. Dostyc silnie zalesiony jest także obręb Komierowo. Podsumowując należy stwierdzić, że najlepszymi warunkami glebowymi, cechując się na terenie gminy obręby położone w jej wschodniej części, a zwłaszcza: Trzciany, Wałdowo, Włóścibórz, Wilkowo, Wałdówko. W części centralnej i zachodniej gminy relatywnie najlepsze warunki notuje się w obrębach Zboże, Świdwie i Wiśniewa.

Według informacji uzyskanych w Urzędzie Miejskim w żadnej z miejscowości nie notuje się ograniczeń dla produkcji rolnej wynikających z czynników przyrodniczych.

STRUKTURA AGRARNA - STRUKTURA WIELKOŚCIOWA I WŁASNOŚCIOWA

Struktura własnościowa

Okolo 48,4% gruntów na terenie gminy jest własnością gospodarstw indywidualnych. Rodzaj własności jest zależny od sposobu użytkowania gruntów. Grunty orne są własnością prywatną w 67%, sady - w 95%, łąki - w 77%, pastwiska - 77%, podczas gdy lasy i grunty leśne tylko w 8%, a tzw. pozostałe grunty - w 34%. Na terenie miasta 100% sadów i łąk oraz 82% gruntów orných stanowi własność indywidualną, natomiast całość lasów znajduje się poza tą własnością; tylko 12% tzw. pozostałych gruntów jest własnością indywidualną.

Tab. Struktura własności gruntów w gminie (1998 r.)

	ogólna pow gruntów	grunty orne	sady	łąki	pastwiska	lasy i grunty leśne	pozostałe
powierzchnia ogólna (w ha)							
miasto	579	161	9	10	7	10	382
wieś	22339	11785	74	1313	743	6019	2405
razem	22918	11946	83	1323	750	6029	2787
powierzchnia w indywidualnych gospodarstwach rolnych (w ha)							
miasto	202	132	9	10	5	0	46
wieś	10900	7879	70	1010	575	468	898
razem	11102	8011	79	1020	580	468	944

Źródło: US w Bydgoszczy

Na terenie gminy dosyc zaawansowane były procesy uspołecznienia gruntów, a obecnie znacząca część gruntów przeszła już proces restrukturyzacji, polegający na sprzedaży rolnikom indywidualnym, przekazaniu dla Kościoła Rzymsko-Katolickiego lub do Lasów Państwowych. Na bazie poprzednich gospodarstw uspołeczniionych powstały także firmy prowadząc działalność gospodarczą w rolnictwie.

Łącznie do 5 gospodarstw należało ponad 3,7 tys. ha. Obecnie w zarządzie AWR SP znajduje się ponad 750 ha.

Gospodarstwo w **Iłowie**, zajmowało powierzchnię 634 ha. Grunty o słabej przydatności dla produkcji rolnej znajdowały się w Iłowie i Jazdrowie. Gospodarstwo zatrudniało okolo 50 pracowników. Obecnie 375 ha znajduje się w zarządzie AWR SP. ponad 180 ha przekazano Lasom Państwowym, a okolo 80 ha sprzedano rolnikom indywidualnym.

Gospodarstwo **Kawle** zajmowało powierzchnię 810 ha. Grunty o dobrej przydatności dla rolnictwa znajdowały się w Kawlach, Wiśniewie, Grochowcu, Chmielnikach, Świdwiu.

Gospodarstwo zatrudniało około 80 pracowników. Obecnie w zarządzie AWRSP znajduje się około 380 ha. Około 240 ha przekazano Kościołowi, około 100 ha - Lasom Państwowym, około 80 ha sprzedano rolnikom indywidualnym.

Gospodarstwo w **Komierowie**, posiadające grunty o dobrej przydatności dla rolnictwa w Komierowie, Wałdowie i Wałdówku, zajmowało powierzchnię 840 ha. Zdecydowaną większość gruntów sprzedano rolnikom indywidualnym, przy czym 2 osoby kupiły odpowiednio 563 i 144 ha, a pozostałe 85 ha inni rolnicy indywidualni lub przekazano do Lasów Państwowych. 48 ha jest dzierżawionych od AWR SP przez spółkę Komrol. Gospodarstwo zatrudniało około 40 pracowników.

Gospodarstwo w **Skarpie**, o powierzchni 520 ha, posiadało grunty w Skarpie, Trzcianach, Zalesiu i Sikorzu. Zatrudniało około 50 osób. Obecnie całość gruntów jest użytkowana przez firmę Dąb-Rad-Rol Radzim.

Na bazie Spółdzielni Kółek Rolniczych i byłego PGR Piaseczno powstało gospodarstwo Spółdzielni Rolników Indywidualnych „**Rolnik**” z siedzibą w **Sępólnie**, posiadające ponad 900 ha gruntów o dobrej (w Włósciborzu i Wałdowie) oraz słabej przydatności (w Piasecznie). Poprzednio gospodarstwo zatrudniało 50 osób.

Na uwagę zasługuje fakt, że większość gruntów gospodarstw jest obecnie użytkowana rolniczo. Pozytywne jest szczególnie przejmowanie gospodarstw przez firmy lub też skupowanie gruntów na powiększanie gospodarstw indywidualnych. Negatywnym aspektem transformacji systemowej jest utrata pracy przez dużą część pracowników uprzednio obsługujących gospodarstwa. Znaczna ich część nie ma wystarczających kwalifikacji do podjęcia innej pracy, a nowe firmy dały pracę tylko części z nich. Problem społeczny stanowi zamieszkiwanie pracowników byłych gospodarstw w osiedlach bloków - utrata pracy prowadzi w takich sytuacjach często do dekapitalizacji majątku i znacznego pogorszenia warunków życia. Łącznie gospodarstwa zatrudniały około 270 osób, a więc dawały znaczną część miejsc pracy.

Struktura wielkościowa

Przeciętna wielkość indywidualnego gospodarstwa rolnego w gminie, według danych z Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 roku, wynosiła 17,4 ha, z czego na terenach wiejskich gminy - 18,3 ha, a w mieście 8,5 ha. Przeciętna wielkość gospodarstwa w powiecie była wówczas wyższa zbliżona i wynosiła 17,2 ha. Przeciętna wielkość gospodarstwa w gminie Kamień i Sośno była nieznacznie większa, natomiast w gminie Więcbork - nieco mniejsza. Należy przypuszczać, że w kolejnych latach zgodnie z panującą obecnie tendencją, następowało dalsze stopniowe powiększanie gospodarstw. Podkreślić należy, że przeciętna wielkość gospodarstwa w powiecie sępoleńskim jest wyższa, niż w sąsiednich powiatach, np. w nakielskim wynosi ona 16,0 ha, tucholskim - 12,5 ha, bydgoskim ziemskim - 11,9, a świeckim - 11,7 ha.

Wartość notowaną w gminie można więc uznać za dosyć korzystną.

Według danych Powszechnego Spisu Rolnego w 1996 roku, najliczniejszą grupę gospodarstw indywidualnych stanowiły gospodarstwa średnie i duże, liczące od 15 do 50 ha. Było ich łącznie 223, a więc ponad 35% ogółu. Kolejną grupę stanowiły gospodarstwa małe - o powierzchni do 5 ha (192 gospodarstwa, czyli ponad 30% (w mieście ta grupa stanowiła

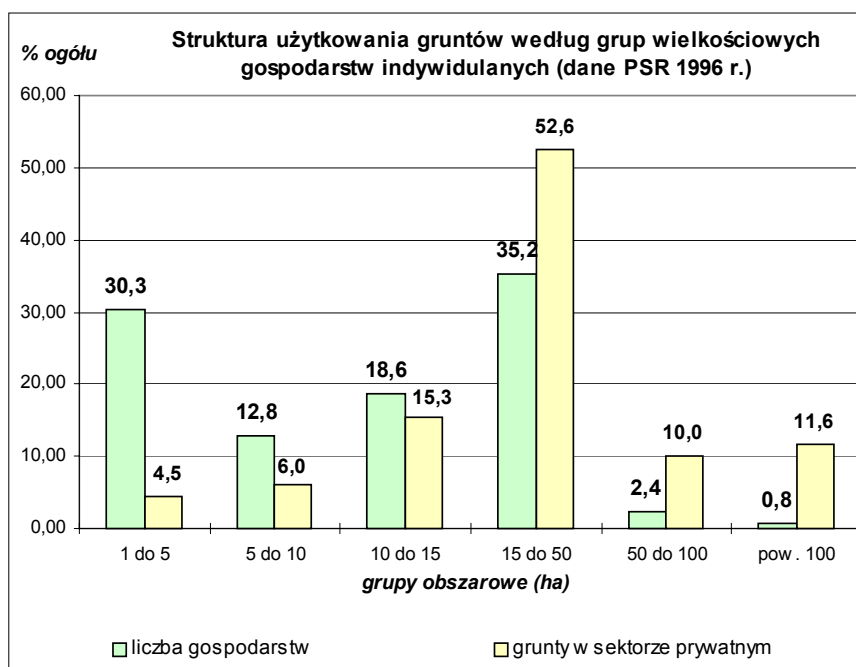
aż 62% ogółu) oraz średnie o powierzchni 10 do 15 ha (118 gospodarstw, czyli 19% ogółu). Gospodarstw indywidualnych liczących ponad 50 ha było w gminie 20. Łączna liczba działek rolnych (o pow. do 1 ha) wynosiła w gminie 357 (z tego 76 w mieście i 281 na wsi), a ich całkowita powierzchnia - 135 ha (28 w mieście i 107 na wsi).

Podkreślić należy iż bardzo pozytywnym uwarunkowaniem rozwoju rolnictwa jest koncentrowanie dużej części arealu gruntów przez duże gospodarstwa. Wśród grup obszarowych, największy areal skupia grupa gospodarstw o powierzchni od 15 do 50 ha - łącznie prawie 53% wszystkich gruntów. Ponad 15% gruntów skupiają gospodarstwa liczące od 10 do 15 ha, aż 10% gospodarstwa liczące od 50 do 100 ha, a aż 11,6% - 5 gospodarstw liczących ponad 100 ha. W 1996 roku 20 gospodarstw, stanowiących zaledwie 1/30 wszystkich gospodarstw indywidualnych koncentrowało ponad 1/5 wszystkich gruntów w tych gospodarstwach. W 1996 roku 3/4 wszystkich gruntów znajdowało się w gospodarstwach liczących ponad 15 ha. Stanowi to korzystną przesłankę rozwoju rolnictwa wielkoobszarowego - typu farmerskiego.

Tab. Struktura wielkościowa gospodarstw indywidualnych w gminie

	suma	grupy obszarowe (ha)					
		1 do 5	5 do 10	10 do 15	15 do 50	50 do 100	pow. 100
miasto							
liczba	61	38	10	6	5	2	0
powierzchnia	460	82	76	74	104	124	0
obszary wiejskie gminy							
liczba	573	154	71	112	218	13	5
powierzchnia	9330	355	515	1424	5046	856	1134
razem gmina							
liczba	634	192	81	118	223	15	5
powierzchnia	9790	437	591	1498	5150	980	1134
% ogólnej liczby gospodarstw	100,0	30,3	12,8	18,6	35,2	2,4	0,8
% wszystkich gruntów w sektorze prywatnym	100,0	4,5	6,0	15,3	52,6	10,0	11,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 r.

Powyższe analizy prowadzą do wniosku, iż na terenie gminy stosunkowo szybko przebiega proces powiększania gospodarstw. Już w roku 1996 (dane PSR) największe gospodarstwa skupiały większość gruntów, a należy przypuszczać że w kolejnych latach wartości te uległy dalszej poprawie.

PRODUKCJA ROLNICZA

Według danych Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 roku, na terenie gminy dominują gospodarstwa prowadzące produkcję mieszaną, które stanowią połowę wszystkich gospodarstw. Spośród pozostałej połowy większość (około 60%) deklaruowała jako główny kierunek produkcję zwierzęcą, a około 130 gospodarstw - czyli 23% ogółu - produkcję roślinną.

Spostrzeżenia te potwierdzają informacje uzyskane z Urzędu Miejskiego, według których kierunki produkcji w poszczególnych miejscowościach są następujące:

miejsowość	przeważające kierunki produkcji (wg Urzędu Miejskiego) - stan w 2000 r.	miejsowość	przeważające kierunki produkcji (wg Urzędu Miejskiego) - stan w 2000 r.
Chmielniki	produkcja roślinna	Świdwie	trzoda chlewna, produkcja roślinna
Dziechowo	trzoda chlewna, produkcja roślinna	Teklanowo	trzoda chlewna, produkcja roślinna
Iłowo	trzoda chlewna, produkcja roślinna	Trzciany	produkcja roślinna
Jazdrowo	trzoda chlewna, produkcja roślinna	Waldowo	trzoda chlewna, produkcja roślinna
Kawle	produkcja roślinna	Waldówko	trzoda chlewna, produkcja roślinna
Komierowo	produkcja roślinna	Wilkowo	trzoda chlewna
Lutowo	trzoda chlewna, produkcja roślinna	Wiśniewa	bydło (produkcja mleka), prod. roślinna
Lutówko	trzoda chlewna, produkcja roślinna	Wiśniewka	bydło (produkcja mleka), prod. roślinna
Niechorz	trzoda chlewna	Włocibórz	trzoda chlewna, produkcja roślinna
Piaseczno	trzoda chlewna, produkcja roślinna	Wysoka	trzoda chlewna, produkcja roślinna
Radońsk	trzoda chlewna	Zalesie	trzoda chlewna, produkcja roślinna
Sikorz	produkcja roślinna	Zboże	trzoda chlewna

Do gospodarstw specjalistycznych zaliczyć można:

- fermy drobiu - w Radońsku (rolnika indywidualnego; 500 sztuk niosek) oraz w Wałdowie (Zakład Wylęgu Drobiu SRI „Rolnik”)
- gospodarstwo produkujące czarną porzeczkę (na pow. ok. 6,5 ha) - w Lutowie
- sad w Zbożu
- gospodarstwo warzywnicze w Piasecznie.

Produkcja roślinna

Według danych Powszechnego Spisu Rolnego, w 1996 roku na terenie gminy powierzchnia zasiewów wynosiła 11464 ha, z czego 7891 ha, czyli 69% przypadało na gospodarstwa indywidualne. Z przedstawionej w tabeli struktury zasiewów, wynika iż zdecydowanie dominują zboża, w tym zwłaszcza żyto, stanowiące ponad 1/4 upraw. bardzo popularne są także mieszanki zbożowe oraz pszenica (jara i ozima łącznie około 1/9 powierzchni upraw) i jęczmień (również około 1/9). Niespełna 8% ogólnej powierzchni upraw zajmują ziemniaki. Biorąc pod uwagę tylko gospodarstwa indywidualne, należy zauważyć większe znaczenie mieszanek zbożowych, zajmujących prawie 1/5 areалу upraw.

Tab. Powierzchnia zasiewów na obszarach wiejskich gminy według danych PSR (1996 rok)

zasiewy	ogółem	w tym gosp. indywidualne	zasiewy	ogółem	w tym gosp. indywidualne
ogółem	11464	7891	mieszanki zbożowe bez strączkowych	1537	1458
pszenica ozima	693	363	gryka, proso i inne zbożowe	1	1
pszenica jara	627	514	kukurydza łącznie z końskim zębem	61	32
żyto	3085	2281	strączkowe jadalne	30	14
jęczmień ozimy	287	104	ziemniaki	892	724
jęczmień jary	1028	669	buraki cukrowe	156	46
owies	505	302	rzepak i rzepik	235	38
pszenżyto ozime	693	579	okopowe pastewne	211	180
pszenżyto jare	148	104	warzywa gruntowe	49	31

Źródło: Powszechny Spis Rolny, 1996 r.

Spośród 571 gospodarstw indywidualnych na obszarach wiejskich gminy, następująca liczba deklarowała w roku 1996 uprawę następujących płodów:

- pszenicy - 283
- żyta - 408
- jęczmienia - 245
- owsa - 102
- pszenżyta - 242
- mieszanek zbożowych - 401
- ziemniaków - 477
- okopowych pastewnych - 319
- strączkowych pastewnych - 99
- motylkowych pastewnych - 111
- warzyw - 213

Dane PSR wskazują, że najbardziej rozpowszechnione na terenie gminy były uprawy ziemniaków, żyta i mieszanek zbożowych, niemniej jednak w każdym z gospodarstw uprawiano co najmniej kilka gatunków zbóż i innych płodów. Wskazuje to na duże zróżnicowanie produkcji.

Na uwagę zasługuje bardzo mały zakres (praktycznie brak) upraw roślin przemysłowych (głównie buraków cukrowych i rzepaku) - uprawiały je jedynie gospodarstwa uspołecznione. Plony osiągane na terenie gminy są porównywalne z przeciętną wojewódzką (dla byłego bydgoskiego) oraz plonami w sąsiednich gminach.

Tab. Porównanie plonów podstawowych ziemiopłodów w gospodarstwach indywidualnych w roku 1997

gmina	zboża ogółem	w tym pszenica	ziemniaki	buraki cukrowe	rzepak i rzepik
Więcbork	29,0	33,4	180	370	17,0
Sępólno Kraj.	29,3	33,0	190	350	14,0
Kamień Kraj.	31,7	36,3	190	350	23,0
Sośno	30,5	31,0	160	320	25,0
byłe bydgoskie	31,2	34,4	173	376	21,1

Źródło: Dane US w Bydgoszczy

Tab. Wielkość produkcji roślinnej w gminie w jednostkach pszennych (jp) oraz jej struktura (według ATR)

wielkość produkcji w tys. jp	ocena wielkości w stosunku do warunków (wydajność)*	udział zbóż w ogólnej wielkości produkcji (%)	udział ziemniaków w ogólnej wielkości produkcji (%)	udział buraków cukrowych w ogólnej wielkości produkcji (%)	udział łąk i pastwisk w ogólnej wielkości produkcji (%)
439,71	przeciętna	63,3	7,7	1,0	9,9

* w skali: mała, dość mała, przeciętna, dość duża, duża

Źródło: „Środowiskowe uwarunkowania zróżnicowanego rozwoju rolnictwa”, ATR Bydgoszcz 1998 r.

Według badań przeprowadzonych przez ATR w Bydgoszczy, pod względem wielkości produkcji roślinnej przeliczonej na jednostki pszenne, gmina Sępólno lokuje się w grupie gmin o stosunkowo dużej bezwzględnej produkcji (wartość 439,71 tys. jp). Dla porównania pozostałe gminy powiatu notują tu wartości: Więcbork - 461,61; Kamień Krajeński - 444,96; Sośno - 375,12.

Produkcja zwierzęca

Według danych Powszechnego Spisu Rolnego, obsadę zwierząt gospodarskich w 1996 roku stanowiło w gminie:

- bydło - na obszarach wiejskich gminy pogłowie bydła wynosiło 4439 sztuk, z tego krowy stanowiły 1753 sztuki; zdecydowana większość inwentarza znajdowała się w gospodarstwach indywidualnych;
- trzoda chlewna - pogłowie trzody na obszarach wiejskich gminy wynosiło 19817 sztuk; na tle innych gmin województwa wielkość ta jest dosyć duża, jednak ze względu na fakt, iż powiat sępoleński specjalizuje się w hodowli trzody, pogłowie w gminie stanowi zaledwie 23% pogłowia powiatu, a więc w pozostałych gminach ma miejsce lepszy stan rozwoju hodowli w przeliczeniu np. na powierzchnię UR;
- owce - pogłowie owiec wynosiło 2344 sztuki i należało do najwyższych w byłym bydgoskim- większą liczbę notowały tylko gminy Nakło, Kruszwica, Janikowo i Sadki. W 1996 roku gmina koncentrowała ponad 5,5% całego pogłowia owiec w województwie bydgoskim; powiat sępoleński można uznać za wyspecjalizowany w województwie w hodowli owiec, ponieważ koncentruje 10% całego pogłowia (w przeliczeniu w granicach obecnego województwa kujawsko-pomorskiego), a pod względem liczby bezwzględnej ustępuje jedynie nakielskiemu i inowrocławskiemu.

- d) konie - w 1996 roku na obszarach wiejskich 96 sztuk;
 e) kozy - w 1996 roku pogłowie wynosiło 30 sztuk
 f) króliki - w 1996 roku - 403 na obszarach wiejskich i 509 w mieście - łącznie ponad 6,5% całego pogłowia w byłym bydgoskim; biorąc pod uwagę fakt, iż dużą liczbę królików hodowano także w pozostałych gminach powiatu (a zwłaszcza w Więcborku), można ten kierunek produkcji uznać za specjalizację powiatu;
 g) drób - ogółem 13,6 tys. sztuk, w tym 12,1 tys. kur, ponad 120 gęsi, prawie 1100 kaczek i ponad 70 indyków.

Obsada zwierząt gospodarskich (w sztukach dużych) w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych (dane PSR z 1996 r.) lokowała gminę w okolicach wartości średnich, przy czym do wysokich należy zaliczyć wskaźnik obsady owiec i kóz - 1,78 (w byłym bydgoskim wyższy wskaźnik jedynie w 4 gminach), a dosyć wysoki jest także wskaźnik dla trzody - 16,3. Obsada bydła wyniosła 23,4, koni 0,9, a drobiu 202 i pomijając gminy o wyraźnej specjalizacji w tym kierunku, należała do wyższych..

TOWAROWOŚĆ PRODUKCJI

Istotnym parametrem charakteryzującym produkcję rolną jest jej towarowość, czyli wielkość, udział i wartość produkcji przeznaczana na rynki zbytu. Towarowość wiąże się bezpośrednio z efektywnością i opłacalnością prowadzenia gospodarstwa rolnego. Jednocześnie jednak w dużym stopniu wynika ona z przyrodniczych uwarunkowań prowadzenia gospodarki rolnej. Według danych PSR, zdecydowana większość gospodarstw na terenie gminy prowadzi produkcję głównie lub wyłącznie na własne potrzeby. W 1996 roku fakt taki deklarowało ponad 420, czyli około 3/4 ogółu gospodarstw. Tylko 1/6 gospodarstw deklarowała wówczas, iż jedynym źródłem uzyskiwanych przez nie dochodów, jest produkcja rolnicza. Powyższe wyjaśnia, dlaczego przytoczone poniżej wskaźniki towarowości produkcji są w gminie Sępólno tak niskie na tle innych gmin.

Według danych uzyskanych z Urzędu Miejskiego w Sępólnie, zdecydowana większość gospodarstw na terenie gminy prowadzi produkcję na własne potrzeby, a udział gospodarstw, które produkują głównie na sprzedaż, wynosi najczęściej w poszczególnych miejscowościach od 10 do 30%. Warto podkreślić, że w ocenie Urzędu Miejskiego sytuacja rolników w większości miejscowości jest bardzo zbliżona - poza Lutówkiem wszędzie rolnictwo stanowi podstawę utrzymania ludności, wszędzie notuje się słabą kondycję finansową, przeciętne wyposażenie w maszyny i jak wspomniano wyżej - niewielki udział produkcji na rynek.

Tab. Wybrane informacje na temat kondycji gospodarstw indywidualnych w gminie Sępólno (na podstawie danych Urzędu Miejskiego)

miejsowość	% gospodarstw prowadzących produkcję towarową (skierowaną na rynek)	poziom wyposażenia w maszyny	kondycja finansowa gospodarstw	znaczenie rolnictwa w utrzymaniu mieszkańców
Chmielniki	5	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Dziechowo	10	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Iłowo	15	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności

Jazdowo	0 (100% prod. na własne potrzeby)	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Kawle	20	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Komierowo	0 (100% prod. na własne potrzeby)	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Lutowo	30	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Lutówko	10	średni	słaba	uzupełniające źródło utrzymania
Niechorz	20	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Piaseczno	0 (100% prod. na własne potrzeby)	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Radońsk	10	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Sikorz	0 (100% prod. na własne potrzeby)	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Świdwie	0 (100% prod. na własne potrzeby)	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Teklanowo	10	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Trzciany	0 (100% prod. na własne potrzeby)	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Wałdowo	30	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Wałdówko	15	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Wilkowo	20	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Wiśniewa	25	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Wiśniewka	10	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Włoszibórz	20	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Wysoka	5	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Zalesie	15	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności
Zboże	10	średni	słaba	główne źródło utrzymania ludności

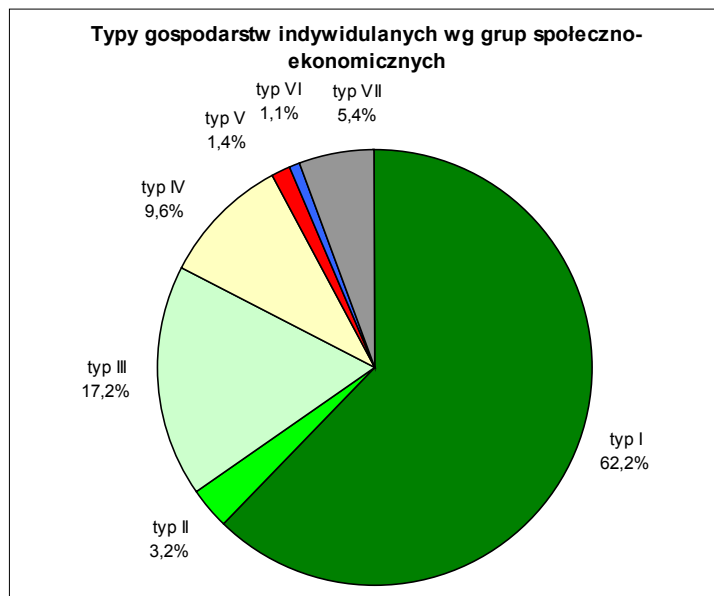
Źródło: Informacje Urzędu Miejskiego w Sępólnie

Wartość produkcji towarowej badaną w ramach PSR roku 1996, trudno jest odnieść do cen bieżących. Wówczas wartość produkcji towarowej w przeliczeniu na:

- a) 1 pełnozatrudnionego - oceniano w gminie na 8429 zł, była to wartość znacznie niższa od przeciętnej dla byłego bydgoskiego (11799), niższa od wartości w gminie Kamień (9,1 tys.), znacznie niższa od wartości w gminie Więcbork (12,7 tys.) i około 3-krotnie niższa, niż w gminie Sosno (23,1 tys.);
- b) 1 ha użytków rolnych - oceniano na 1068 zł, czyli znacznie niżej, niż średnio w województwie (1786 zł) oraz znacznie niżej, niż w pozostałych gminach powiatu - Więcborku (1,7 tys.), Kamieniu (1,2 tys.), a zwłaszcza w Sośnie (2,6 tys.);
- c) 1 gospodarstwo - oceniano na 18304 zł, była to wartość o około 1/3 niższa od przeciętnej dla byłego bydgoskiego (24147) oraz niższa, niż w innych gminach powiatu (Więcbork - 25,9 tys., Sośno - 48,3 tys., Kamień Krajeński - 20,8 tys.).

Łączną wartość towarowej produkcji rolniczej w gminie Sępólno oceniano na 9,8 mln złotych. Należała ona do średnich, jednak uwzględniając różnice w powierzchni użytków rolnych, relatywnie jest niska. Potwierdza to porównanie z gminami powiatu. Gmina Więcbork, w której przyrodnicze warunki prowadzenia gospodarki rolnej są mniej korzystne, struktura agrarna mniej korzystna (większe rozdrobnienie gospodarstw), a powierzchnia użytków rolnych zbliżona, wartość produkcji towarowej oceniano na prawie 2-krotnie więcej. W gminie Sośno (która jednak zaliczała się do gmin o największej towarowości w byłym bydgoskim) wartość ta była prawie 2,5-krotnie większa, jedynie w gminie Kamień (powierzchnia UR mniejsza o 1/3) - była mniejsza o około 1/5.

Pomocniczym wskaźnikiem do oceny efektywności i opłacalności gospodarki rolnej, jest również struktura gospodarstw według grup społeczno-ekonomicznych. Spośród badanych podczas PSR 571 gospodarstw, największa liczba - 355 została zakwalifikowana do typu rolniczego, kolejna grupa (98) do typu pracowniczego i pracowniczo-rolniczego. Aż 10% należało do typu gospodarstw emerytów i rencistów. Pozostałe typy gospodarstw były reprezentowane znacznie rzadziej.

Objaśnienia: I - typ rolniczy; II - typ rolniczo-pracowniczy; III - typ pracowniczy i pracowniczo-rolniczy; IV - typ emerytów i rencistów; V - typ z pozarolniczą działalnością gospodarczą; VI - typ utrzymujących się z niezarobkowych źródeł utrzymania innych niż emerytura i renta; VII - typ pozostałych

Źródło: Dane PSR 1996 r.

Z danych uzyskanych w Urzędzie Miejskim wynika, że kondycja finansowa stosunkowo dużej liczby gospodarstw indywidualnych określana jest jako słaba.

WYPOSAŻENIE GOSPODARSTW

Według danych PSR z 1996 roku, na 571 badanych gospodarstwach indywidualnych, w następujące maszyny i urządzenia w roku 1996 wyposażonych było:

ciągniki	415	prasy zbierające	75
kombajny zbożowe	46	opryskiwacze ciągnikowe polowe	184
kombajny ziemniaczane	73	dojarki bańkowe	266
kombajny buraczane	1	dojarki rurociągowe	2
silosokombajny	4	schładzarki do mleka konwiowe	183
rozsiewacze nawozów	317	schładzarki do mleka zbiornikowe	20
rozrzutniki obornika	260		
kosiarki ciągnikowe	210		
ładowacze chwytakowe	171	samochody osobowe	341
kopaczki do ziemniaków	200	samochody ciężarowo-osobowe	44
sadzarki do ziemniaków	221	samochody ciężarowe	13
przyczepy zbierające	35	przyczepy	317

Niestety poważnym mankamentem posiadanego wyposażenia jest jego wiek i stan techniczny. Np. wśród samochodów, przyczep i kombajnów, zdecydowana większość (około 60 - 70%) liczyła ponad 10 lat.

Według informacji uzyskanych w Urzędzie Miejskim, poziom wyposażenia gospodarstw w maszyny i urządzenia oceniany jest w większości miejscowości jako średni.

Według badań przeprowadzonych przez ATR w Bydgoszczy, gmina Sępólno Krajeńskie na tle innych gmin byłego bydgoskiego wyposażona była w maszyny i urządzenia poniżej średniej wojewódzkiej. Syntetyczny wskaźnik wyposażenia wyniósł 91% średniej, podczas gdy w gminie Więcbork 99%, Kamień 113%, a Sośno - aż 177%. Wyraźna różnica na korzyść gminy miała miejsce w przypadku kombajnów ziemniaczanych (180% średniej), lepiej od średniej wypadły też wskaźniki wyposażenia w kombajny zbożowe, rozrzutniki obornika i prasy (kilka % powyżej średniej). Najgorsze wskaźniki notowano w zakresie agregatów uprawowych i ciągników.

Według tych samych badań, wyposażenie gospodarstw indywidualnych w gminie w budynki gospodarcze, ocenione zostało w gminie na poziomie 90% średniej wojewódzkiej dla byłego bydgoskiego. Wskaźnik ten jest gorszy, niż w gminie Więcbork (101%), ale lepszy, niż w gminach Sośno (81%) i Kamień (78%). Oprócz budynków wielofunkcyjnych, których stan wyposażenia oceniono na 111%, pozostałe wskaźniki są gorsze od średniej, a najniższy wskaźnik, dla obór, oceniono na 69%.

Podsumowując, należy stwierdzić, że stopień wyposażenia gospodarstw w budynki, maszyny i urządzenia służące poprawie efektywności gospodarowania jest zależny od warunków prowadzenia gospodarki rolnej i jej efektywności, a tym samym od poziomu dochodów gospodarstw i wynikającej z niej skłonności rolników do inwestowania. W miejscowościach o stosunkowo dobrych warunkach przyrodniczych wyposażenie to jest lepsze, niż w tych, w których duża część gospodarstw produkuje na potrzeby własne, na

mniejszej powierzchni gruntów, gdzie skromne potrzeby nie uzasadniają poprawy wyposażenia, a małe dochody ograniczają ewentualne inwestycje.

INSTYTUCJONALNE WSPOMAGANIE ROLNICTWA

Niezbędnym warunkiem prowadzenia efektywnej gospodarki rolnej jest istnienie sieci instytucjonalnego wspomaganie rolnictwa. Obejmuje ono: placówki obsługi finansowej, doradztwo rolnicze, sieć skupu płodów i zaopatrzenia (w maszyny, nawozy, materiał siewny, itp.), szkolnictwo rolnicze, usługi na rzecz rolnictwa oraz pewne formy przetwórstwa i magazynowania płodów rolnych.

Obsługa finansowa realizowana jest przez Bank Spółdzielczy w Więcborku, BIG-Bank Gdański, PKO BP i Wielkopolski Bank Rolniczy w Sępólnie, a na terenie powiatu dodatkowo istnieje możliwość korzystania z centrali Banku Spółdzielczego w Więcborku. Relatywnie dużym skupiskiem banków są także sąsiednie ośrodki powiatowe - Nakło (5) i Tuchola (5). Realizację podstawowych operacji finansowych zapewniają także placówki pocztowe.

Doradztwo rolnicze realizowane jest przez Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie oraz Okręgową Spółdzielnię Mleczarską „Krajna”, a także, od kilku miesięcy, przez regionalne centrum doradztwa w Przysieku, które funkcjonuje w krajowej sieci ośrodków wdrażania programów rozwoju dla obszarów wiejskich. Prowadzone szkolenia dotyczą przede wszystkim organizacji produkcji, estetyki zagród, segregacji i zagospodarowania odpadów, agroturystyki, organizacji rolników w grupy producenckie. Pewne formy doradztwa są prowadzone także przez samorząd gminny i powiatowy.

Szkolnictwo rolnicze na terenie powiatu prowadzone jest w Zespole Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Sypniewie, w skład którego wchodzi: Technikum Rolnicze, Technikum Technologii Żywności, Technikum Żywności i Gospodarstwa Domowego, Technikum Rolnicze po ZSZ, Liceum Zawodowe, Zasadnicza Szkoła Mechanizacji Rolnictwa, Zaoczne Technikum Rolnicze (dla dorosłych). Potencjał prezentowany przez Centrum w Sypniewie (zarówno pod względem liczby kierunków kształcenia, jak i liczby uczniów) stawia je wśród największych zespołów szkół rolniczych w województwie. Ponadto młodzież z terenu gminy ma możliwość nauki w szkołach rolniczych także w sąsiednich powiatach - np. w Kamienicy, Karolewie, Samostrzelu. Kształcenie na poziomie wyższym zapewnia na terenie województwa Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy.

Skup i przetwórstwo płodów rolnych (pochodzących z terenu gminy), realizowane są przez GS SCh Sępólno, SRI „Rolnik” oraz podmioty prywatne. Na bazie lokalnych surowców działa mieszalnia pasz GS SCh.

Zaopatrzenie rolników w nawozy, maszyny, materiał siewny, itp. realizowane jest głównie przez firmy: Agroma, Kapost i Gminną Spółdzielnię Samopomoc Chłopska w Sępólnie.

Usługi na rzecz rolników (prace polowe, wynajem maszyn) prowadzą m.in. SRI „Rolnik” oraz 4 prywatne zakłady weterynaryjne. Ponadto na rzecz rolników działają także firmy budowlane, tartaki, itp. Powszechna jest również nierejestrowana (w sensie działalności gospodarczej) pomoc sąsiedzka w zakresie zbioru płodów, naprawy maszyn, itp.

TURYSTYKA

Gmina Sępólno należy do obszarów atrakcyjnych dla różnych form turystyki. Atrakcyjność ta jest charakterystyczna dla całego powiatu i szerzej - regionu Krajny, cechującego się

podobnymi uwarunkowaniami przyrodniczymi, krajobrazowymi i kulturowymi. Region Krajny jest wprawdzie w ogólnej ocenie mniej atrakcyjny od sąsiedniego obszaru Borów Tucholskich, uznanego miejsca turystyki pobytowej i krajoznawczej, niemniej jednak posiada szanse wykreowania własnego atrakcyjnego produktu turystycznego, opartego przede wszystkim o walory krajobrazowo-kulturowe.

Gmina posiada predyspozycje dla rozwoju różnych form turystyki, zarówno pobytowej, jak i kwalifikowanej (wędrówki piesze, rowerowe, hipiczne, wędkarstwo, grzybobrania, sporty wodne, sporty zimowe, specjalistyczne formy edukacji ekologicznej, zielone szkoły, itp.), jednak dotychczasowe zainteresowanie i działania zarówno władz lokalnych, jak i prywatnych przedsiębiorców w zakresie rozwoju zagospodarowania turystycznego i promocji turystyki, ocenić należy bardzo nisko, wskutek czego gmina nie jest zaliczana do obszarów turystycznych.

Potencjalnie duże są możliwości rozwoju agroturystyki. Jak się wydaje w najbliższych latach działalność ta nie stanie się istotnym źródłem dochodów gospodarstw (obecnie istnieje 1 gospodarstwo agroturystyczne), ale w perspektywie kilkunastu lat, wraz z poprawą sytuacji dochodowej rolników i możliwością przeznaczania większych środków na inwestycje niezbędne dla wprowadzenia funkcji turystycznej jako uzupełniającej dla produkcji rolnej, można spodziewać się zwiększonego zainteresowania tą formą wypoczynku.

Podkreślić należy, że gmina jest dobrze dostępna komunikacyjnie za pomocą drogi krajowej, a także za pomocą komunikacji publicznej np. z Bydgoszczy i Chojnic, stanowiących znane węzły komunikacyjne, łatwo dostępne z terenu całego kraju. Ponadto ze względu na tranzytowe położenie gminy w kierunku centralna Polska - środkowe Wybrzeże, przez jej teren odbywa się ruch turystów (najczęściej należących do grupy dobrze sytuowanych materialnie), których część, przy odpowiednio rozwiniętej bazie i promocji, można zatrzymać na terenie gminy.

Podstawowe walory świadczące o atrakcyjności turystycznej wynikają z warunków kulturowych (dziedzictwa kulturowego obszaru), przyrodniczych (jakości środowiska przyrodniczego) oraz krajobrazowych (przydatności i atrakcyjności terenu gminy dla turystyki).

Pomimo bardzo bogatej przeszłości historycznej, wynikającej z pogranicznego położenia obszaru (od czego wywodzi się nazwa regionu Krajny) oraz częstych zmian przynależności państwowej, jak również pomimo prawie 650-letniej historii miasta, pozostałości dziedzictwa kulturowego w postaci zachowanych obiektów, jest stosunkowo niewiele, a gmina nie jest zaliczana do obszarów znacznej koncentracji zabytków wysokiej rangi. Do najważniejszych zachowanych obiektów zabytkowych należą:

a) w mieście:

- Kościół parafialny pod wezwaniem Św. Bartłomieja,
- Domy przy ul. Młyńskiej, ul. Sienkiewicza, stanowiące pozostałość pod dawnej zabudowie miejskiej;
- Cmentarz parafialny oraz zbiorowe mogiły żołnierzy z okresu II wojny światowej;
- Cmentarz ewangelicko - augsburski (zamknięty) oraz cmentarz żydowski;
- zabytkowy układ urbanistyczny tworzony przez zespół kościoła p.w. Św. Bartłomieja, z kaplicą i plebanią, budynki: sądu, szkoły, poczty, budynki mieszkalne z XIX wieku.

Uznawany jest za obszar o bardzo dobrze zachowanej historycznej strukturze przestrzennej.

- historyczny układ przedmieść, zabudowa przy ul. Sienkiewicza, dawne Rybaki, teren przy ul. Młyńskiej, teren cmentarza
- b) w Dziechowie - zespół wiejski (chałupy drewniane w stylu XIX w.) oraz cmentarz ewangelicki;
- c) w Iłowie - kościół i zespół dworsko-pałacowy, cmentarz ewangelicki;
- d) w Jazdrowie - pozostałości wiejskiej zabudowy drewnianej z XIX w.;
- e) w Komierowie - zespół pałacowy Komierowskich wraz z parkiem, kościół, cmentarze: ewangelicki i katolicki z kaplicą Komierowskich, stanowisko archeologiczne - udokumentowane miejsce osadnictwa kultury wielbarskiej
- f) w Komierówku - zdewastowany zespół folwarczno-parkowy;
- g) w Lutowie - kościół i cmentarz parafialny oraz XIX-wieczne chaty drewniane;
- h) w Lutówku - leśnictwo;
- i) w Niechorzu - zespół wiejski z zespołem folwarcznym, młyn z połowy XIX w., cmentarz ewangelicki, dwór;
- j) w Piasecznie - chałupy drewniane i murowane z przełomu XIX i XX w.
- k) w Radońsku - zespół wiejski z zabudową drewnianą z XIX w.,
- l) w Sikorzu - zespół wiejski z zabudową murowaną z końca XIX i początku XX w., w tym zabudowa folwarczna;
- m) w Skarpie - zespół dworsko - parkowy w dobrym stanie technicznym wraz z XIX w. parkiem;
- n) w Teklanowie - zespół wiejski z zabudową z pierwszej połowy XX w.;
- o) w Trzcianach - zespół dworsko - parkowy oraz zespół folwarczny z XIX w. (w połączeniu z jeziorem Trzciańskim zaliczane są do wybitnych ekspozycji krajobrazowych); cmentarz ewangelicki, stanowisko archeologiczne osadnictwa kultury pomorskiej oraz wczesnego i późnego średniowiecza;
- p) w Wałdowie - kościół, plebania, kapliczka (XIX w.), zespół wiejski, stanowisko archeologiczne kultury pomorskiej;
- r) w Wałdówku - zespół dworsko-parkowy i zespół folwarczny z XIX w.;
- s) w Wilkowie i Wisniewie - zespoły wiejskie z XIX w.;
- t) w Włóścibórze - kościół oraz zespół wiejski z XIX w., 5 stanowisk archeologicznych;
- u) w Wysokiej - zespół wiejski z przełomu XIX i XX w.,
- w) w Zalesiu - zespół wiejski z początku XX w.;
- x) w Zbożu - zespół dworsko - parkowy i folwarczny z końca XIX w.

Powyższe zestawienie ilustruje bogactwo dziedzictwa kulturowego, przede wszystkim XIX wiecznej zabudowy pałacowo-parkowej i folwarcznej, ale również kościołów i zabudowy mieszkaniowej. Obiekty zabytkowe są notowane w większości miejscowości gminy i mogą stanowić atrakcję krajoznawczą. Poważnym problemem dużej części wymienionych obiektów, jest zły lub bardzo zły stan techniczny, wymagający dużych nakładów i natychmiastowych działań konserwatorskich. Dla podkreślenia tożsamości okolic Sępólna

bardzo duże znaczenie mają również zachowane układy wiejskie oraz zabudowa mieszkalna końca XIX i początku XX wieku. Znaczna jest liczba cmentarzy ewangelickich.

Walory przyrodnicze opisane zostały szerzej w rozdziale poświęconym charakterystyce sfery ekologicznej. Podstawowym czynnikiem atrakcyjności turystycznej jest wysoka jakość środowiska przyrodniczego, wynikająca z relatywnie małego poziomu zanieczyszczeń oraz włączenia znacznej części gminy w ekologiczny system obszarów chronionych, tworzony przez:

- park krajobrazowy, obejmujący znaczną część gminy,
- dwa rezerваты przyrody,
- zespół przyrodniczo-krajobrazowy,
- użytki ekologiczne,
- pomniki przyrody.

Walory krajobrazowe są wypadkową zarówno atrakcyjności przyrodniczej, jak i kulturowej. Wynikają przede wszystkim z urozmaiconej rzeźby terenu, dużej liczby jezior, znacznej lesistości części gminy oraz relatywnie dużej ilości, choć o przeciętnej randze, obiektów zabytkowych. Spośród różnych form turystyki, gmina jest obecnie najlepiej przygotowana właśnie do rozwoju turystyki krajoznawczej, czemu służyć mają wyznaczone szlaki piesze, przebiegające przez najatrakcyjniejsze obiekty na terenie gminy:

- szlak „im. gen. Jakuba Komierowskiego”, prowadzący z Sępólna Kraj., poprzez Komierowo
 - Wałdówko i dalej poza teren gminy do Pruszcza w gminie Gostycyn. Szlak prowadzi przez dawne dobra rodu Komierowskich, w dużej części przez lasy oraz dolinę Sępólny;
- szlak „Męczeństwa Krajan”, prowadzi z Jastrzębca, poprzez Wysoką, Niechorz do Sępólna Krajeńskiego. Szlak poświęcony jest pamięci ofiar męczeństwa w okresie okupacji hitlerowskiej. Częściowo przebiega przez tereny zalesione o dużych różnicach wysokości.
- szlak „Rezerwatów Krajeńskich” - z Sypniewa przez kompleksy leśne, wzdłuż jez. Modła, Jeleń, Jelonek, w pobliżu jez. Juchacz i Mielec do Witkowa. Na trasie szlaku znajdują się rezerваты przyrody : „Lutowo” i „Gaj Krajeński”.
- szlak „Rycerza Bossuty” wiedzie z Kamienia Krajeńskiego przez Włóścibórz, Komierowo do Sępólna. W dużej części biegnie przez wzgórza morenowe i lasy.
- szlak „Sępoleński” z Sępólna do Lutówka, poprowadzony wzdłuż północnych brzegów jez. Sępoleńskiego i Lutowskiego.
- szlak „Znaku Rodła” Janiny Kłopotkiej - z Sypniewa przez Jazdrowo, Iłowo, Lutowo w kierunku Płocicza do Drożdżenicy;
- szlak Akademicki z Sępólna do Płocicza.

Szlaki przeznaczone są przede wszystkim dla wędrówek pieszych, ale na dużej długości mogą być wykorzystywane także dla turystyki rowerowej, a nawet ze względu na przebieg części z nich wzdłuż dróg - także dla turystyki motorowej.

Cechą charakterystyczną przebiegu większości szlaków jest ich położenie na terenie także sąsiednich gmin. Potwierdza to, iż rejon ten posiada podobne uwarunkowania krajoznawcze. Jak się wydaje optymalnym sposobem wykorzystania walorów Krajin dla generowania

zysków z pobytu turystów, jest opracowanie kompleksowego programu rozwoju produktu turystycznego dla obszaru powiatu, a nawet dla całego rejonu Krajny.

Obecnie na terenie gminy zagospodarowanie turystyczne, poza wyznaczonymi szlakami turystycznym, jest bardzo słabo rozwinięte. Brakuje obiektów turystycznych przeznaczonych dla różnych grup odbiorców, zarówno mniej, jak też średnio lub bardzo zamożnych, jak również brakuje zagospodarowania skierowanego dla turystów poszukujących różnych form turystyki - np. indywidualnej, zorganizowanej, pobytowej, krajoznawczej, czy ukierunkowanej na konkretne zainteresowania - np. wędkarzy.

Obszarami o szczególnie korzystnych uwarunkowaniach rozwoju turystyki, są w gminie:

- miasto Sępólno - jako ośrodek organizacji i redystrybucji ruchu turystycznego;
- środkowo-zachodnia część gminy - okolice Lutowa, Lutówka i Dziechowa, szczególnie w oparciu o jeziora Sępoleńskie i Lutowskie;
- zachodnia część gminy - okolice Łłowa i Jazdrowa - w oparciu o zwarte kompleksy leśne oraz jez. Juchacz;
- okolice Trzcian - na bazie sąsiednich jezior istnieje możliwość organizacji agroturystyki i np. działalności ukierunkowanych na obsługę wędkarzy.